

Între funcțional și referențial.

Cugetări asupra existenței istorice a bibliotecilor

de Mihai A. PANU

Bibliotecile fac parte din acea categorie a instituțiilor emblematice, atât de relevante pentru istoria umanității. Se înconjoară de o simbolistică puternică aflată adesea dincolo de propria identitate instituțională. Tocmai acest lucru le face reziliente în fața vremurilor și le dă constant posibilitatea să își pună în valoare utilitatea. Prezentul micro-studiu își propune să pună într-un context istoric mai larg existența bibliotecilor și să traseze câteva schițe interpretative în jurul principalelor funcții ale acestora.

Puține sunt acele instituții care, de-a lungul vremii, reușesc să își păstreze aproape nealterate menirea și simbolistica. De regulă timpul (iar mai ales timpul istoric) erodează identitatea oricărei construcții instituționale. Fie că vorbim de familie, considerată instituția primară a oricărei colectivități, sau de macro instituții, precum statul-națiune modern (așadar entități percepute ca fiind destul de reziliente în fața schimbării), nu putem să ignorăm imposibila rămânere în aceeași logică identitară. Ajungem încet să ne punem fireasca întrebare asupra sensurilor schimbării la scară istorică. O asemenea întrebare este departe de a fi capabilă să genereze răspunsuri definitive. Nici nu ar avea cum, din moment ce schimbările în timp, la fel ca istoria însăși, nu au un caracter autolimitant. Până când se va termina, istoria nu se termină! Iată paradoxul întrebării privind sensurile schimbării. Nu putem răspunde complet/definitiv la chestiuni ce vizează în esență realități perpetue, marcate de un continuum temporal.

Ne propunem aici câteva reflecții mai mult sau mai puțin actuale asupra uneia dintre acele entități care se încâpățânează să își păstreze o simbolistică suficient de bine conturată chiar și azi, în epoca marilor transformări și a fetișizării noului. Biblioteca, pentru că despre ea este vorba, conține ingredientele potrivite pentru a o proiecta identitar dincolo de mode, de vremuri sau de preferințe. Ea se naște în vremurile de demult și parcurge calea spre zilele noastre păstrându-și majoritatea semnificațiilor de origine. Acest lucru nu o face câtuși de puțin anacronică (așa cum probabil s-ar gândi adulatorii cultului nouității), ci îi conferă însușiri ce transcend distincția tradițională între

nou și vechi, între modern și tradițional, între modă și anti-modă. Cum poate fi observată această stare de fapt? Simplu (și aproape clișeistic fie spus), într-o bibliotecă găsim întotdeauna ceva nou? Iar acest „nou” poate lua multiple forme. De la senzațiile mereu diferite pe care le avem după ce îi trecem pragul și ne cufundăm în atmosfera tranșilă, aproape eclezială a locului, până la multitudinea (cum altfel decât mereu crescândă) a surselor de documentare, vom găsi și vom simți o paletă largă de particularități ce compun unitatea identitară a conceptului de bibliotecă.

Despre prezentul și viitorul bibliotecilor se pot spune multe și se pot scrie la fel de multe. Totuși reflexul unei minime conștiințe istorice ne obligă să căutăm contextul apariției acestora, să ne punem întrebări cuprinzătoare asupra originilor și să încercăm o reconstituire a dinamicii lor. În literatura de specialitate sunt evitate referiri clare asupra unui moment zero al bibliotecilor. Se preferă formula cinstită a recunoașterii imposibilității unei datări precise a nașterii bibliotecilor (cel puțin în spațiul european): „Originea bibliotecilor, la fel ca originea vorbirii și scrierii nu ne sunt cunoscute”¹. O asemenea abordare prudentă este de înțeles având în vedere asumția conform căreia primele forme ale proto-bibliotecilor ar fi strâns legate de apariția scrierii. Corelația este simplă. Considerăm că scrierea în fazele ei incipiente cuprindea preponderent tematicile administrativ-politice și religioase, iar odată cu trecerea timpului a devenit imperativă nevoia păstrării materialelor pentru a fi accesibile pe termen lung. Reiese din acest argument faptul că bibliotecile pot fi analizate (încă din fazele lor incipiente de dezvoltare

¹ Michael Harris, *History of Libraries of the Western World*, Lanham, Scarecrow Press, 1999, p. 3.

tare) prin prisma funcției lor de arhivare a unor materiale scrise importante. Departe de a fi infailibilă, analiza unui sistem bibliotecar prin intermediul funcțiilor sale cele mai importante oferă anumite avantaje. În primul rând ne oferă anumite chei de interpretare asupra evoluției în timp a bibliotecii. Multiplicarea funcției acesteia indică anumite dinamici, pe când structurarea (ierarhică) a aceluiași funcții poate indica influența mediului extern. Ce vrem să spunem mai exact? Dincolo de identitatea sa concretă (să-i spunem instituțională) deceleabilă în spațiu și timp, biblioteca reprezintă și o formă de oglindire a mediilor socio-politic, cultural ori economic în care ajunge să existe. În atare circumstanțe se cuvin câteva problematizări suplimentare, nu înainte însă de a propune o definiție de lucru, așa cum reiese ea din literatura de specialitate pe acest subiect: „Biblioteca este o colecție de materiale grafice rânduie pentru o utilizare oarecum facilă, administrată de un individ sau de un grup de indivizi familiarizați cu respectiva rânduială și accesibilă cel puțin unui număr restrâns de persoane”².

Rămânem concentrați asupra funcțiilor pe care o bibliotecă le poate evidenția. Funcția principală se leagă de îndeplinirea (cât mai) continuă a trei criterii importante: colectarea materialelor grafice, arhivarea și accesibilizarea acestora în cadru organizat. Se cuvine o precizare punctuală. Termenul de „arhivare” este folosit aici în accepțiunea lui cea mai generală fără a fi plasat în cadrul limitativ și tehnic al arhivisticii. Sistematizarea a ceea ce putem numi „știința arhivelor” apare mai târziu decât ideea de bibliotecă (așa cum este ea prezentată anterior). Nu mai punem la socoteală faptul că, până și cei nefamiliarizați cu acest domeniu, pot recunoaște ușor unele diferențe dintre arhive și biblioteci. De pildă, criteriul accesibilității ne arată semnificative diferențe. Spre deosebire de arhive, care pot fi greu accesibile ori chiar inaccesibile atunci când avem de-a face cu documente secretizate, bibliotecile au o mai mare deschidere în această direcție, iar publicul interesat le poate utiliza resursele, desigur în acord cu seturi de reguli prestabilite. Totuși distincțiile dintre arhive și biblioteci nu sunt atât de facile precum s-ar crede la

prima vedere. Poate că viitorul va aduce o supra-punere mai mare a funcțiilor acestor două instituții însă identitatea lor poate fi analizată mult mai facil prin evidențierea lucrurilor care le diferențiază (nu doar funcțional). Tot în logica precizărilor care (deși pot părea neimportante la prima vedere) facilitează o mai bună înțelegere a contextului, se cuvine să reiterăm distincția între biblioteci/arhive personale și biblioteci/arhive publice. Cele personale nu fac obiectul prezentei analize, fapt ușor de urmărit de către cei care parcurg integral textul. Vorbim exclusiv despre acele instituții publice menite să îndeplinească funcții specifice în sfera pe care istoria și imaginarul social au ajuns să le-o circumscrie. Vorbim așadar despre arhive și biblioteci în ipostazele lor instituționale. Dincolo de suprapuneri ale anumitor funcții (precum funcția de arhivare) și de unele caracteristici menite să le plaseze în registre analitice diferite, bibliotecile și arhivele construiesc împreună dimensiunea temporală a cunoașterii. Ele sunt surse de cunoaștere, mijloace de comunicare peste timp (și timpuri) precum și indispensabile spații ale memoriei. Fără ele trecutul ar fi imposibil de cartografiat. Fără ele prezentul ar fi imposibil de ancorat. Iar fără un trecut și un prezent care să poată avea forme și consistențe internalizabile viitorul devine ne semnificativ. Dar, să ne oprim din tentația speculativă și să încercăm o concluzie intermediară asupra tandemului biblioteci/arhive. O asemenea concluzie nedefinitivă ne va servi cu siguranță drept definiție de lucru pentru viitoare angajamente analitice. Din peisajul oarecum eclectic al literaturii de specialitate propunem să reținem următoarea constatare: „Arhivele sunt constituite pentru a păstra materiale produse de organisme pe care le deservește. Bibliotecile, pe de altă parte, sunt organisme de colectare, ce își obțin materialele nu de la anumite entități, ci din surse diverse. (...) Bibliotecile descriu sau cataloghează articole individuale, în timp ce arhivele ordonează și descriu elemente agregate, cum ar fi grupuri sau serii de înregistrări”³. Observăm în citatul anterior că definirea bibliotecilor și arhivelor tinde să se facă mai degrabă referențial. Ambele entități sunt plasate în „ecosisteme” specifice și au

² *Ibidem*.

³ Tomas Lidman, *Libraries and Archives: A Comparative Study*, Oxford, Chandos Publishing, 2012, p. 87.

o dinamică bine circumscrisă. Totuși marea diferență rezidă în anvergura procedurală semnificativ mai mare pe care bibliotecile o au comparativ cu arhivele. Într-o ordine de idei ușor schimbată am dori să evidențiem importanța cărții ca element definitoriu în orice act de diferențiere. Când spunem bibliotecă spunem automat cărți (deși bibliotecile nu conțin doar cărți). Când spunem arhive reflexul invocării unui anumit material grafic (cartea) nu mai este valabil⁴. Cartea văzută ca etichetă simbolică a bibliotecii se vrea văzută, se vrea împrumutată, se vrea citită de un public larg, nu neapărat specializat. Documentul de arhivă pe de altă parte (indiferent de forma și originea lui) nu poate prelua atribuțiile unei cărți de bibliotecă. Nu se vrea neapărat nici citit, nici împrumutat, nici popularizat iar atunci când circulă (ieșind din logica inaccesibilității) o face în rândurile unui public restrâns, în esență specializat domenial.

Ipostazele instituționale, istorice, socio-culturale sau simbolice ale conceptului de bibliotecă nu pot fi ușor sistematizate și nici forțate în categorii de sine stătătoare. Așa cum am încercat să arătăm anterior, instituția bibliotecii se poate analiza cel mai bine relațional (prin contrapunere la entități înrudite) sau funcțional (prin identificarea unor atribute cheie). Dacă ar fi să exagerăm intenționat argumentația am spune că bibliotecile se pot defini prin ceea ce sunt, dar se pot analiza și mai bine, pe termen lung, prin ceea ce nu sunt. Totodată, dacă ar fi să lărgim cadrul interpretativ, ne-am vedea obligați să plasăm istoria bibliotecii într-o logică ceva mai generală, indispensabilă, de altfel, înțelegerii dinamicilor sale: „Un concept precum *istoria cărții* reprezintă prescurtarea unui conglomerat de studii și metodologii, nu întotdeauna compatibile, dar menținute într-o tensiune complexă, însemnând lucruri oarecum diferite pentru oameni diferiți fie că vorbim de experți ori public general. Cărțile, până în vremuri foarte recente, au fost obiecte fizice care au jucat un rol de mediatori ai informației. În termeni moderni, *istoria cărții* include o istorie a publicării, deși depășește oricum acel domeniu vast. O *istorie a cărții* înseamnă studiul textelor vechi, dar și al

oamenilor sau instituțiilor. Toate acestea ajung să fie înșirate cronologic în relații uneori nebulos, împinse pe o perioadă lungă, de la începuturile omenirii până în prezent. Istoria bibliotecilor face, de asemenea, parte din această poveste, chiar dacă este adesea ignorată de istorici”⁵.

Nu ne propunem aici să facem o istorie a cărții și nici măcar o istorie a bibliotecii. Ar fi oricum o întreprindere anevoioasă, ținând cont de faptul că literatura de specialitate nu arată prea mult consens pe această temă, iar riscurile inadecvării metodologice ori documentare sunt cât se poate de însemnate. Rezultă de aici un paradox asupra căruia merită să reflectăm. Una dintre cele mai vizibile instituții (din punct de vedere istoric), adică biblioteca, nu poate fi atât de ușor încadrată metodologic și documentar, iar o istorie unitară a sa este departe de a se întrezări. Totuși eforturile direcționate spre asemenea demersuri nu sunt lipsite de sens. Biblioteca, prin funcțiile pe care le îndeplinește, joacă roluri multiple. Reușește să facă acest lucru nu în virtutea unui artificial program birocratic, ci în logica cât se poate de naturală a inerției istorice. Existența bibliotecilor este duală, am putea spune, fără ca această dualitate să le afecteze în vreun fel dinamica identitară: „Bibliotecile au o viață interioară în calitatea lor de colecționari sistematici, de conservatori și distribuitori de informații și materiale grafice. Totodată au și o viață exterioară ca participanți la cultura înconjurătoare prin interacțiunile lor cu producători (de exemplu, scriitori și editori), donatori, cititori și chiar non-utilizatori. Filosofia exactă a ceea ce reprezintă o bibliotecă s-a dovedit însă dificil de enunțat într-un limbaj clar de-a lungul secolelor”⁶. Viețile bibliotecilor, precum reiese din citatul de mai sus, duc cu gândul la o formulă în care viziunea antropomorfizantă asupra instituțiilor poate fi facilitată și pusă în slujba analizei serioase. Dincolo de reținerile firești față de o asemenea abordare, putem privi la sensurile care se deschid. Evadarea din înțelegerea segmentară a propriilor noastre existențe se poate face mulțumitor de bine spre spațiul larg și generos al istoriei instituțiilor. Tocmai aici putem observa cu surprindere că instituția bibliotecii are încă multe de dezvăluit.

⁴ Definiții convingătoare ale conceptului de arhivă într-o perspectivă istorică se pot vedea în: Ernst Posner, *Archives in the Ancient World*, Cambridge, Harvard University Press, 1972, p. 4.

⁵ Patrick M. Valentine, *A Social History of Books and Libraries from Cuneiform to Bytes*, Lanham, Scarecrow Press, 2012, p. 12.

⁶ *Ibidem*, p. 143.

